

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»**

ТУРЯНСЬКИЙ ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 340.12:[342.7:611] (043.3)

**СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ
В СУЧАСНІЙ ДОКТРИНІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права,
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант - доктор юридичних наук, професор
Жаровська Ірина Мирославівна,
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Бисага Юрій Михайлович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства;

доктор юридичних наук, професор
Турчак Олександр Володимирович,
Науковий центр Сухопутних військ
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана П. Сагайдачного,
начальник науково-дослідної лабораторії
(військово-історичних досліджень);

доктор юридичних наук, доцент
Міхайліна Тетяна Вікторівна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, професор кафедри теорії та історії
держави і права та адміністративного права.

Захист відбудеться «24» грудня 2020 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226 головного корпусу)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «23» листопада 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інститут прав людини розвивався на всіх етапах державно-правового життя цивілізованих народів, не зупиняється він і нині. Одним із проявів осучаснення доктрини прав людини є становлення інституту соматичних прав. Під впливом розвитку культурного середовища, соціальних чинників та ідеологічних детермінант трансформується смисловий та символічний атрибут сприйняття людського тіла. Важливим сутнісним елементом, що первинно відображає зміст інституту прав людини, є людська гідність та автономність особистості. Саме ці антропологічні цінності відображають ставлення до людського тіла у конструкті верховенства права та сучасної доктрини конституціоналізму. Розвиток суспільної реальності подолав ідеологію колективістської цінності, і нині домінантою є людиноцентристська парадигма побудови світобуття.

Не тільки індивідуальний розвиток особистості, її погляди, свідомість та бажання відображають реальність щодо її тілесності, не менш вагомим є правове регулювання сфери тілесності з дотриманням принципів рівності, свободи, солідарності, гуманізму та толерантності. Соматичні права людини відображають автономність суб'єкта права та встановлюють основний принцип їх регулювання – людина є основним визначником усіх правовідносин, що пов'язані з її тілом.

Проблема обмеження індивідуальної автономії є широким поняттям можливості забезпечення суспільства, інших індивідів та морально-етичних постулатів від гіперболізації чи неконтрольованості свобідної волі окремими особами. Щоразу розширюючи межі правового регулювання щодо сфери соматичних прав людини, нормотворець повинен знайти оптимальну межу між автономією людини, потребою закріплення людської гідності та свавіллям прояву її індивідуальної волі.

Водночас актуальність теми зумовлена відсутністю у межах науки теорії держави і права узгоджених наукових позицій щодо праворозуміння розвитку інституту прав людини, формування четвертого покоління прав людини, цілісності групи соматичних прав та їх понятійно-категоріального апарату, структури та видової класифікації, принципів функціонування тощо. Відсутність загальнотеоретичних положень призводить до неефективності системи національного права, правових колізій та прогалин у галузевому правовому регулюванні, правореалізаційній практиці.

Доктрина конституціоналізму містить принципи та загальні конгломератні положення, що відображають основні засади правового регулювання меж абсолютизації свобідної волі та державно-владного примусу. Держава, формуючи правове поле, втілює принципи конституціоналізму в нормативно-правові правила поведінки, які сутнісно відображають найвищі надбання

людського розвитку. Соматичні права повною мірою позиціонують такі обумовлені чинники та встановлюють тенденції розвитку всієї приватноправової сфери у майбутньому. Тому з погляду загальнотеоретичної юриспруденції вагомо не тільки розглянути становлення інституту соматичних прав як абстрактної правової категорії, а визначити правову природу її належного функціонування в умовах, що визнані сучасною доктриною конституціоналізму ціннісними правовими постулатами, зокрема людиноцентризму, верховенства права, обмеження державної влади, пріоритету людської гідності, максимального захисту прав та свобод людини тощо.

Сьогодні в Україні соматичні права перебувають на первинному етапі становлення, практично кожен вид прав цієї групи потребує чіткого правового регулювання або вдосконалення законодавчих норм відповідно до сучасних ціннісних ідеологічних спрямувань та позитивної практики зарубіжних країн. Також проблема належного формування та функціонування інституту соматичних прав зумовлена відсутністю чітких міжнародних стандартів і правових еталонів правового регулювання та новизною більшості відносин, їх складністю та міжкомплементарним поєднанням низки наукових напрямів: інформатики, медицини, біології, зоології, генетики, інженерії, соціології, математики, філософії, релігії тощо.

Отже, недостатність наукових досліджень, наявність практичних правових проблем, колізійність чинних норм та принципів, контраверсійність ідеології вільного розпорядження своїм тілом та морально-релігійних норм суспільства, а відтак нагальна потреба у проведенні комплексного юридичного дослідження інституту соматичних прав у сучасній доктрині конституціоналізму зумовили вибір теми і мету цього дослідження, його наукову новизну і практичне значення.

Розвиток новітніх прав людини дедалі частіше стає предметом дослідження вчених, які розглядають їх із різних позицій відповідно до своїх наукових інтересів, зокрема у напрямі глобалізації, правового дисонансу, колізійності, впливу на суспільні відносини та державотворчі процеси. Серед них виокремимо доробки науковців теоретико-правового, філософсько-правового та галузевого спрямування, зокрема Г. Арутюняна, Ю. Бисаги, Є. Білозьорова, Н. Бортник, Т. Гарасиміва, О. Грищук, С. Головатого, Д. Гудими, А. Деркача, І. Жаровської, М. Козюбри, О. Костенка, І. Личенко, О. Львової, В. Макаруча, Т. Михайліної, С. Оніщенко, О. Петришина, Б. Стецюка, О. Турчака, S. Benatar, Z. Davy, Sørliе A., Schwend A. S. та ін.

Проблеми розуміння конституціоналізму, верховенства права та сучасних правових цінностей досліджували Д. Белов, М. Бондар, О. Бориславська, Ю. Волошин, А. Головін, Г. Іваненко, В. Ковальчук, А. Крусян, Н. Стецюк, О. Скрипнюк, Т. Телькісна, В. Шаповал, M. Bazezew, G. Bognetti, L. Catá Backer, B. Latour, D. Marco та ін.

Питання правового регулювання прав, що пов'язані з тілом людини, прав, що виникли з розвитком біотехнологій та медицини, прав, пов'язаних із ідентичністю особи, розглядали у своїх наукових доробках О. Богомякова, С. Булеца, Н. Васильєва, А. Герц, А. Головащук, О. Довбуш, В. Завальнюк, В. Крусс, К. Ксьонзик, М. Лаврик, Я. Марко, О. Мережко, М. Новицька, С. Стеценко, А. Суббот, Я. Триньова, Р. Хажинський, К. Черевко, М. Berer, F. Bowring, M. Castro-Peraza, B. Ghráinne, N. Gilmore, P. Homborg, A. Langlois, Z. Luna, K. Luker, A. McMahon та ін.

Однак, незважаючи на увагу до проблем тілесності в межах юридичної науки, питання становлення та розвитку групи соматичних прав у контексті сучасної доктрини конституціоналізму ще не ставали предметом комплексного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015.

Тема дисертації відповідає науковому напрямку Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 р., протокол № 5, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є вирішення наукової проблеми щодо теоретико-правового розуміння сутності, передумов становлення та розвитку, аспектів правової легалізації соматичних прав людини як групи прав нового покоління у сучасній доктрині конституціоналізму на основі розробленої авторської системи методологіювання.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

- репрезентувати методологічні аспекти дослідження та узагальнити наявну джерельну базу;
- визначити конверсію теоретико-правових підходів до розуміння сутності конституціоналізму;
- розглянути природу сучасної доктрини конституціоналізму як ідеологічної основи прав людини;
- провести еволюційно-правовий аналіз становлення інституту прав людини в контексті глобальних трансформацій;

- мотивувати передумови становлення групи соматичних прав та визначити її місце в матриці прав людини;
- визначити понятійно-категоріальний апарат, ознаки та види соматичних прав як новітньої теоретико-правової категорії;
- встановити колізійні аспекти у сфері закріплення соматичних прав людини;
- охарактеризувати зміст соматичного права людини на власний геном;
- розглянути дискусійні аспекти клонування як соматичного права людини;
- охарактеризувати соматичні права людини у сфері донорства та трансплантації;
- комплексно проаналізувати репродуктивні права людини;
- узагальнити сексуальні права людини як складову підгрупу соматичних прав;
- виокремити соматичне право на зовнішню ідентичність;
- провести теоретико-правовий аналіз соматичного права людини на гідну смерть;
- узагальнити право людини на вживання наркотичних та психотропних засобів як способу полегшення фізичних страждань.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, в яких формуються права людини, пов'язані з її тілесністю.

Предмет дослідження – теоретико-правові аспекти соматичних прав людини у сучасній доктрині конституціоналізму.

Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення завдань дослідження виокремлено авторську методологічну систему. Використано такі підходи: *синергетичний*, котрий позиціоновано як методологічну основу трансформації прав людини у глобалізованому суспільстві (*підрозділи 1.2, 2.1, 2.2*); *міждисциплінарний* – зумовлений потребою поєднання знань та методів комплексу наук, зокрема медицини, біології, інформатики, правознавства тощо, оскільки їх синтез зумовив виникнення інституту соматичних прав, а відтак вдалося сформулювати загальний підхід та визначити основні принципи його функціонування (*Розділи 3, 4, 5*); *гуманістичний* – дає змогу оцінити соматичні права через концепцію права людини на виявлення і розвиток своєї особистості, на гідність, можливість бути учасником правового процесу, внаслідок чого норми права мають відповідати інтересам суспільства та окремої особи (*Розділ 1*); *постгуманістичний* – передбачає аналіз інституту соматичних прав у контексті техноантропоцентризму та допомагає знайти оптимальний коефіцієнт в індивідуальній свободі людини та державному примусі при правовому регулюванні різноманітних соматичних прав (*Розділ 2*).

Структурним каркасом методології стали філософські методи, з-поміж яких *діалектичний* метод наукового дослідження, який розширює можливості

правового прогнозування суспільних явищ, що пов'язані з тілесністю людини, та дає змогу віднайти найбільш глибокі причини і зв'язки подій, що відбуваються, визначити їхні внутрішні закономірності і внаслідок цього позначити тенденції унормування соматичних прав (*підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, Розділи 3, 4, 5*); *феноменологічний* метод, який дозволяє досліджувати правові явища розглядати як певні правові феномени, що ґрунтуються на соціальній практиці (*підрозділи 1.2, 1.3, Розділи 3, 4, 5*); *трансцендентальний* метод, який дає змогу оптимально визначити сутність соматичних прав через розкриття суб'єктивних умов їх конституювання, тобто форма, вибрана для функціонування таких прав, є важливою умовою всього механізму функціонування (*Розділ 2*); *герменевтичний* метод – виступає допоміжним механізмом інтерпретатора правової норми у вирішенні проблем щодо розуміння права (*Розділи 3, 4, 5*).

З-поміж загальнонаукових методів використані *аналіз* та *синтез*, метод *індукції* та *дедукції*. Спеціально-наукові методи репрезентує *юридико-статистичний*, що дозволяє використати статистичні показники для визначення правомірності застосування вибраної державницької ідеології щодо того чи іншого соматичного права (*підрозділи 3.1, 3.3, 4.1-4.3, 5.2*); *компаративістський* – дає змогу широко дослідити аспекти нормативного регулювання та практичної реалізації соматичних прав і вказати ту модель, яку найкраще інтерпретувати в національній системі права (*Розділи 3, 4, 5*); *метод правового регулювання* – передбачає певний алгоритм дій, що сприяють розробці модель необхідного правового поля стосовно соматичних прав (*Розділи 3, 4, 5*); *метод екстраполяції* тенденції як реакції правової системи на суспільні запити та трансформації (*підрозділи 3.1, 4.1, 4.2, 5.1, 5.2*); *метод уніфікації* правових стандартів, що відображає нові тенденції у сфері прав людини шляхом зближення правових систем (*Розділи 3, 4, 5*).

Емпіричну базу дослідження становлять аналіз міжнародних звітів та комплексних зведень, міжнародних і національних статистичних показників, нормативні джерела, матеріали практики зарубіжних країн, зокрема Австрії, Аргентини, Білорусі, Бельгії, Бразилії, Ізраїлю, Індії, Італії, Іраку, Ірландії, Великобританії, Греції, Кореї, Канади, Латвії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Російської Федерації, Словаччини, США, Туреччини, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції, Японії та інших, судова практика Європейського суду з прав людини (понад 50 справ), а також дані опитування 400 респондентів, що проведене за авторськими анкетами впродовж 2015–2019 років у Львівській, Київській, Одеській та Харківській областях, що дало змогу максимально охопити всі регіони України.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає у тому, що дисертація є першим у загальнотеоретичній юриспруденції комплексним науковим дослідженням сутності, передумов становлення та розвитку, аспектів правової легалізації соматичних прав людини як групи прав

нового покоління у сучасній доктрині конституціоналізму.

Основні результати роботи, що становлять наукову новизну і практичну значущість, полягають у такому:

уперше:

– виокремлено загальнотеоретичне тлумачення соматичних прав як групи новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації автономної волі щодо її цілісного тіла, певного органу/органів чи тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо модифікації, вдосконалення, видозміни своєї тілесності;

– охарактеризовано ознаки групи соматичних прав людини: зумовлені розвитком науково-технічної та інформаційної сфери; безпосередньо пов'язані з тілесністю людини; новизна предмета реалізації тілесних можливостей, що спричиняє невизначеність та неоднозначність правового регулювання; відсутність єдиних міжнародних підходів до правового регулювання; морально-релігійна колізійність; походження від особистих прав, але не є їх складовою; комплексний характер норм при реалізації права; передбачають винятковість соціального казусу; відображають людиноцентричну правову ідеологію; рівень визнання зумовлюється пануючою суспільною культурою;

– сформульовано структуру групи соматичних прав: право на власний геном; репродуктивні права людини; сексуальні права людини; право на трансплантацію органів, тканин, клітин; право на гендерну ідентичність; право людини на модифікацію свого тіла; право на гідну смерть; право на розпорядження своїм тілом та його частинами після смерті; право на вживання наркотиків і психотропних речовин з метою полегшення страждань;

– проведено розширену класифікацію соматичних прав людини: за часом; за особливостями реалізації; за предметом реалізації; за суспільним схваленням; за ціллю реалізації; за нормативним визнанням;

– виокремлено передумови появи та подальшого розвитку групи соматичних прав людини: науково-технічний прогрес, міжкомплементарність наукових досліджень, зміна суспільної психології, корекція морально-етичних норм;

– обґрунтовано соматичне право людини на власний геном, що передбачає право особистого розпорядження первинною, унікальною ознакою тілесності людини - геномом, що несе особисту та генетичну інформацію людини відповідно до встановлених міжнародних еталонів та охоплює такі нормативні положення: пріоритет права цілісності особистості; поваги до людської гідності; заборони евгеністичних практик; поваги до генетичного різноманіття; заборони редагування геному, яке має на меті модифікацію зародкової лінії; заборони дискримінації за ознакою генних характеристик; доступу до особистої генетичної інформації; конфіденційності генетичної

інформації;

– виокремлено групу соматичних прав, що стосуються сексуальної ідентичності людини: право на сексуальне здоров'я; право на сексуальне життя, що передбачає можливості індивідуального вибору статевого життя, його наявності чи відсутності; право захисту від сексуальної експлуатації, насильства і розбещення; право захисту від каліцтва статевих органів, які здійснюються за немедичними показниками; право на недискримінацію за статевою орієнтацією; доступ до інформації та освіти, що стосуються сексуальності та сексуального здоров'я;

– детерміновано право людини на гідну смерть як соматичне право людини, що полягає у можливості реалізації пасивного виду евтаназії шляхом вимоги відключення невиліковно хворої людини від апаратів, що штучно підтримують її життєдіяльність за самостійною та усвідомленою волею людини, та ґрунтується на гуманному ставленні до людини та повазі до її автономної волі; доведено, що активна евтаназія не може виступати соматичним правом людини;

– досліджено право людини на модифікацію свого тіла, котре позиціоновано як соматичне право на зовнішню ідентичність та полягає у можливості людини змінювати свою анатомію або фенотип незалежно від спонукальних чинників, якими вона керується при прийнятті такого рішення.

удосконалено:

– сучасне тлумачення конституціоналізму як правової ідеології, що увібрала всі позитивні аксіологічні ціннісні категорії та постулати державотворчих та правотворчих процесів у демократичній державі для досягнення консенсусу, гармонії та справедливості суспільного життя та забезпечення людської гідності, прав і свобод людини;

– положення про сутність сучасної доктрини конституціоналізму як ідеологічної основи прав людини та визначальної матриці функціонування прав людини нового покоління, в тому числі соматичних прав;

– розуміння людської гідності, особистої свободи та автономної волі як перманентного критерію впровадження нових можливостей у сфері тілесності у державно легітимізовану форму, що спричиняє зобов'язання правової політики в умовах розвиненої доктрини конституціоналізму віднайти оптимальний варіант поєднання колективних, групових та індивідуальних інтересів щодо правового регулювання соматичних прав людини на основі використання урівноважувального підходу;

– теоретико-правове розмежування соматичних прав та прав, пов'язаних із розвитком біології та медицини, і констатовано, що соматичні права є більш широкою групою, оскільки додатково включають право на репродукцію, сексуальну та гендерну ідентичність, можливості, пов'язані з тілесною модифікацією, чи можливості людини щодо вживання певних засобів та використання методів для полегшення страждань;

– узагальнення світової практики щодо реалізації групи репродуктивних прав шляхом констатування подолання ідеології криміналізації абортів, проте поширення непрямой протидії праву на аборт через політику примушування до народження, публічну денонсацію абортів політичними та релігійними лідерами, обмеження доступу до медичних послуг, отримання згоди від партнера, батьків, судді;

– тлумачення права на стерилізацію людини як її соматичного права, що передбачає можливість із власної волі вимагати медичного втручання для позбавлення себе дітородних функцій без видимих пошкоджень;

– наукові підходи до права на терапевтичне клонування шляхом визначення потреби його легалізації та визначення основних нормативних положень щодо правового регулювання цього соматичного права;

– узагальнення досвіду імплементації соматичного права вживання рекреаційного канабісу та оцінки її прийнятності для національної правової політики;

– тлумачення репродуктивних прав людини як забезпечених державою можливостей на репродуктивний вибір та охорону репродуктивного здоров'я, що включає право на безпечний і легальний аборт, на стерилізацію людини та право людини на використання новітніх методів репродукції, у т.ч. методу сурогатного материнства;

– розуміння права на комерційне сурогатне материнство як можливість гестейційного кур'єра заробляти собі на життя працею, яку жінка обирає, використовуючи своє тіло, та пропонування нормативних вимог для легалізації цього соматичного права;

набули подальшого розвитку:

– методологічні інструментарії дослідження прав людини, що пов'язані з її тілесністю, шляхом впровадження авторської системи методологіювання;

– систематизація джерельної бази дослідження соматичних прав людини та сучасної доктрини конституціоналізму;

– тлумачення конституціоналізму через виокремлення історико-правового, вузькогалузевого та ідеологічного підходів до його розуміння та мотивування його осучасненого трактування як загальнотеоретичного поняття, що репрезентує правові цінності свободи людини, її гідності та права, верховенства права і демократії, гуманістичної ідеології держави;

– положення про формування нового покоління прав людини як наслідку історико-поступального розвитку прав людини та його трансформації під впливом глобалізації, інформаційно-технічного прогресу, що спричиняє невизначеність правового та культурно-ментального усвідомлення особистості, проблеми нормативно-правового регулювання, суперечності легалізації на національному та загальносвітовому рівні та колізію суспільного й індивідуального виміру в суспільних відносинах;

– положення про соматичне право на трансплантацію органів і тканин через мотивування потреби оновлення національного законодавства шляхом легалізації правової політики загальної «презумпції згоди» на посмертне донорство;

– теза про те, що хімічна кастрація не є порушенням репродуктивного соматичного права, оскільки полягає у медичному лікуванні особи заради суспільного спокою та психологічного здоров'я самого злочинця;

– правова аргументація про передчасність впровадження можливості вільного обігу канабісу з рекреаційною метою, проте нагальну необхідність легалізувати соматичне право людини на полегшення страждання за допомогою медичного канабісу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки і пропозиції сприятимуть удосконаленню концептуальних положень теорії держави і права та мають практичну цінність для вітчизняних правотворчих процесів. Обґрунтовані в дисертації узагальнення, висновки і пропозиції спроектовані на використання у:

– *правотворчості* – як теоретико-методологічна основа для вдосконалення політико-правової системи Української держави, особливо для розроблення програм практичних заходів щодо усунення недоліків у сфері забезпечення та захисту соматичних прав людини на загальнодержавному та регіональному рівнях (*довідка видана Львівською обласною державною адміністрацією № 5/18-6235/0/2-20/6-21 від 20.07.2020 р.*);

– *правореалізації* – для підвищення рівня знань, правової культури та правосвідомості всіх правореалізуючих суб'єктів, що безпосередньо здійснюють діяльність у сфері забезпечення соматичних прав людини (*акт видано Національним олімпійським комітетом України № 385-НК від 23.06.2020; акт видано Конституційним судом України № 004-005-18:2243 від 24.06.2020 р.*);

– *науково-дослідній роботі* – для поглиблення знань про соматичні права людини, розвиток науки теорії держави і права для подальшого наукового осмислення проблем подолання недоліків у сфері захисту прав і свобод людини;

– *навчальному процесі* – під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права», «Історія політичних і правових учень», «Соціологія права», «Конституційне право України» та низки інших галузевих наук, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів (*довідка видана Львівським регіональним інститутом державного управління Національної академії державного управління при Президентові України №32/09 від 02.07.2020 р.*).

Особистий внесок дисертанта. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації концептуальні положення, висновки і пропозиції одержані особисто здобувачем на основі аналітичного осмислення спеціальної літератури, міжнародних та внутрішньодержавних джерел законодавства, матеріалів практики діяльності органів влади, статистичних даних, інформаційних довідок

тощо. Наукові напрацювання співавторів не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації висвітлено в доповідях і повідомленнях на таких науково-практичних заходах: «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 27–28 вересня 2019 р.); «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 18–19 жовтня 2019 р.); «Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність» (м. Львів, 6 грудня 2019 р.); «Права людини та національна безпека» (м. Львів, 10 грудня 2019 р.); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 13–14 грудня 2019 р.); «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 10–11 січня 2020 р.); «*Veda a technologie: krok do budoucnosti*» (Praha, 22–30 лютого, 2020); «*Modern scientific potential – 2020*» (Sheffield, February 28 – March 7, 2020); «*Naukowa przestrzeń Europy*» (Praha, 07–15 kwietnia 2020 roku); «*Генеза держави: філософсько-правова концепція*» (м. Львів, 30 квітня 2020 р.); «*Державотворення та правотворення: проблеми та перспективи розвитку*» (м. Львів, 28 травня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати опубліковано в 34 наукових працях, а саме: одноосібній монографії, 22 статтях, з яких чотири – в іноземних профільних виданнях, 18 – у фахових журналах, що включені до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз, та в 11 збірниках тез наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що містять п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, які розміщені на 69 сторінках (688 найменувань) та додатків (18 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 478 сторінок, з них 371 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи; зазначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; висвітлено ступінь розроблення та методи наукового аналізу; визначено мету і завдання дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості щодо публікацій; вказано форми апробації та впровадження одержаних результатів.

Розділ 1 «Наукознавчі концепти дослідження сучасної доктрини конституціоналізму» містить три підрозділи, в яких викладено методологічні аспекти дослідження та проаналізовано джерельну базу, розглянуто теоретико-правові аспекти конституціоналізму та розуміння сучасної доктрини конституціоналізму.

У підрозділі 1.1 «Методологічні засади дослідження та його джерельна база» виокремлено методологію дослідження соматичних прав людини в сучасній концепції конституціоналізму, її репрезентовано як комплекс використовуваних підходів та взаємодію трьох рівнів методологіювання.

Джерельну базу дослідження виокремлено за предметом дослідження: наукові праці теоретичного та галузевого спрямування, присвячені конституціоналізму, генезису розвитку та становленню правових цінностей та доктрини верховенства права (А. Р. Крусян, Н. В. Стецок, О. М. Бориславська, Г. В. Іваненко, С. П. Головатий, Ю. О. Волошин, М. В. Савчин, І. Є. Словська, А. Л. Деркач, О. С. Сорока); напрацювання вчених щодо формування групи соматичних прав та дослідження, що стосуються правового розуміння людської тілесності (В. І. Крусс, К. В. Ксьонзик, В. В. Завальнюк, О. М. Нестерова, М. О. Лаврик, О. Е. Старовойтова, Т. Л. Живуліна); напрацювання науковців щодо окремих правових проблем, пов'язаних із тілом людини, зокрема евтаназією (Я. О. Триньова, О. С. Богомякова); трансплантологією (М. М. Новицька, Дж. Дудна та С. Стернберг, Н. Г. Васильєва); репродукцією (А. О. Байда, К. О. Черевко, А. П. Головащук, Я. Р. Марко); сексуальною ідентичністю (А. А. Герц, Я. К. Товпеко).

Доведено, що попри розлогість доктринальних джерел, проблема соматичних прав як комплексного правового інституту потребує додаткової наукової уваги, знаходиться на первинному етапі наукового комплексного узагальнення.

У підрозділі 1.2 «Конверсія теоретико-правових підходів до розуміння сутності конституціоналізму» розглядається конституціоналізм як багатогранне поняття з особливими ключовими державними та правовими елементами, без взаємодії яких неможливо втілити в життя цілісну правову державну політику, проте людиноцентристська парадигма є найважливішим елементом, що закладається в будь-якій моделі конституціоналізму, адже суверенітет народу, його свободна воля, гарантії захисту прав людини є завжди визначальними.

Узагальнено загальнотеоретичні підходи до розуміння конституціоналізму: 1) історико-правовий, де вказане поняття розуміють через генезис розвитку конституційних цінностей, при цьому основний закон є тим суспільним консенсусом, що був досягнутий між народом і державою задля встановлення правових меж втручання держави в особисте життя людини і виступає певним інструментом контролю народу над владою, не допускаючи її свавілля; 2) вузькогалузевий (нормативний) – конституціоналізм опосередковує місце і роль основного закону у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходить вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини; 3) ідеологічний (комплексний), де конституціоналізм позиціонується як складну політико-правову систему, в піддрунтя якої покладені основні принципи та цінності, вироблені людством у процесі розвитку, що стали світовими

стандартами функціонування правової держави та громадянського суспільства.

Доведено, що розвиток правового розуміння поняття «конституціоналізм» дає змогу відійти від вузького історичного та нормативного розуміння цього поняття виключно як категорії конституційного права, а також розширює свою природу на всі суспільні правові відносини та увійшов у систему загальнотеоретичних понять. Конституціоналізм в сучасному розумінні легко імплементує новітні категорії, має потенціал поєднання нових правових та соціальних правил з класичною державницькою ідеологією.

Узагальнено сучасне розуміння конституціоналізму як нормативно-правової ідеології, що увібрала всі позитивні аксіологічні ціннісні категорії та постулати державотворчих і правотворчих процесів у демократичній державі для досягнення консенсусу, гармонії та справедливості суспільного життя, а також забезпечення людської гідності, прав і свобод людини.

У підрозділі 1.3. «Сучасна доктрина конституціоналізму як ідеологічна основа прав людини» узагальнено значення доктрини як правового явища, що легітимізує право у свідомості соціуму, мотивує авторитетність правил поведінки, забезпечує їх виконання не за рахунок примусу, а шляхом переконання в суспільній потребі добровільного належного виконання. Динамізм доктрини володіє потенціалом імплементації новітніх стандартів у практику.

Доведено, що новітні права людини необхідно розглядати через призму ідейних постулатів, ціннісних наративів, що сформовані та погоджені правовою наукою та обґрунтовувати їх через сукупність основоположних наукових ідей верховенства права, гуманізму, людиноцентризму та які мають отримати об'єктивне відображення у правовій системі держави.

Аргументовано, що сучасна доктрина конституціоналізму виступає ідеологічною основою прав людини та визначає матрицю функціонування прав людини нового покоління, в тому числі соматичних прав, тому що вона створює необхідний юридичний фундамент через визначення принципів і основних постулатів правової реальності, вказуючи на допустимі межі розвитку або трансформації юридичного явища, пояснює прийнятність чи неприпустимість нового явища в його концептуальному зв'язку з правовою реальністю та практикою.

Вказано, що нині конституціоналізм – це не просто державницька ідеологія, а правова доктрина, що ґрунтується на абсолютному домінуванні індивідуальних людиноцентристських інтересів. Саме людина є цінністю в такій державницькій ідеологічній системі, тому вільне розпорядження тілом як основа реалізації соматичних прав отримує широке поле для втілення, на відміну від інших можливих ідеологічних спрямувань.

Розділ 2 «Теоретико-правовий аналіз становлення соматичних прав людини в умовах глобалізаційних трансформацій» містить чотири підрозділи, в яких аналізуються генезис прав людини, передумови становлення соматичних

прав та їх теоретико-правове обґрунтування як окремої групи прав нового покоління, визначаються колізійні аспекти у сфері їх закріплення.

У підрозділі 2.1 «Еволюційно-правовий аналіз розвитку прав людини в контексті глобальних трансформацій» мотивовано, що розвиток вагомих державних та суспільних детермінант зумовив появу певного покоління прав людини, що пов'язано з розумінням прав людини відповідно до панівної теорії праворозуміння та визнаної ідеологічної парадигми.

Досліджено генезис поколінь прав людини та виокремлено їх особливості: *першого покоління* – зумовлені революційними трансформаціями державного устрою; ґрунтуються на моральній ідеології; первинно формують громадські та політичні права; вимагають утримуватися від порушення прав; виступають основою для розвитку всієї системи прав людини, є традиційними ліберальними цінностями людства, в науковій доктрині виступають очевидними істинами; *другого покоління* – зумовлені боротьбою суспільства з економічною нерівністю; первинно формують соціально-економічні та культурні права; потребують попереднього державного механізму для їх забезпечення; вимагають активних дій з боку держави, фактична реалізація залежить від економічного рівня державного забезпечення; *третього покоління* – зумовлені розвитком національної та солідарно-колективної ідеології; формують колективні права; потребують спільної реалізації, тобто інтернаціоналізації.

Мотивовано, що теоретичне розуміння природи *четвертого покоління* прав людини є науково дискусійним. Відповідно до авторського узагальнення їх можна виокремити у три групи за джерелом формування: розвиток медичних та технічних знань; інформатизація суспільства; зміна правової ідеології, котра зумовлює оновлений підхід до класичної парадигми прав людини.

Глобалізується сучасна правова реальність, процеси інтеграції та уніфікації мають подвійний вплив на суспільні відносини, економічний прогрес ставить завищені вимоги до людського ресурсу, трансформується розуміння ідентичності особи, стирається поняття її особистого простору, ментальних цінностей, тому нині важливо захистити шляхом легалізації права людини, що пов'язані з її первинною сутністю – тілесністю.

Проблеми легалізації полягають в невідповідності новітніх соматичних можливостей усталеним нормам суспільної моралі, які є історично вироблені цивілізованими народами, та становлять основу природного права і закріплені на нормативно-правовому рівні в більшості держав. Констатовано, що за цієї підстави у багатьох державах піддаються обмеженню новітні соматичні можливості.

Доктрина конституціоналізму визначає людську гідність й особисту свободу соціальною цінністю, тому правова політика держави зобов'язана віднайти оптимальний варіант поєднання колективних, групових та індивідуальних, морально-етичних інтересів у сфері тілесності людини.

У підрозділі 2.2 «Передумови становлення групи соматичних прав та її місце в матриці прав людини» встановлено основні чинники, що спонукали зародження, формування та становлення соматичних прав людини. Констатовано, що глобалізація освітнього простору, технічних знань, відсутність обмежень територіальним та мовним середовищем породжує зростання кількості наукових винаходів, інформатизація всіх сфер життя пришвидшила обмін інформацією, яка стала основним джерелом суспільного розвитку, що й спричинило розвиток науки.

Людиноцентристська парадигма створила ідеологічну платформу для нового покоління прав людини, а науково-технічний прогрес визначив реальні можливості розвитку людської особистості, її видозміни в тілесному і душевному вимірі. Розвиток нових можливостей пов'язаний з людською тілесністю спричинений прогресом таких наукових галузей, як медицина, біологія, хімія, генетика, фармакологія, психологія тощо. Поєднання кількох галузей знань дозволяє пришвидшувати здобуття нових результатів та вказує на їх ефективність. Соматичні права є наслідком комплементарних наукових досліджень, що надають додаткові можливості для людини – продовження життя, якісне лікування, подолання хвороб, які століттями вважалися невиліковними. Особа одержала широкий вибір – додаткові новітні репродуктивні технології у разі безпліддя, трансплантація органів людини, збереження індивідуального генного типу, вибір характеристик новонародженої особи, можливість стати генетичними батьками через багато років після фізичної смерті тіла людини, кріоконсервація органів особи після смерті як можливий засіб майбутнього відновлення життя, клонування тощо. Характерною рисою нинішнього етапу науково-технічного прогресу є те, що передбачити вектор розвитку новітніх явищ, які ним породжені, неможливо, тому перелік соматичних прав не може вважатися вичерпним.

Також доведено: тенденцією розвитку моральності є індивідуалізація та поступальність, що є чинниками, які суттєво впливають на зміну морально-правової ідеології суспільства. Вказано, що сфера релігії та моралі також модифікується, хай не дуже швидкими темпами, проте корегується відповідно до вимог часу та розвитку наукової думки.

Людина вже не сприймається істотою колективною. Ідея рівності та свободи спричинила глобальну трансформацію ідеології суспільних і державницьких процесів. Застерігається, що широта новітнього соматичного вибору за відсутності відповідальності може спричинити глобальний колапс, оскільки можлива зміна природи всього людського.

Мотивовано, що оптимальним теоретичним конструктом є згрупування новітніх можливостей у групу прав під назвою «соматичні» з таких причин: з початку третього тисячоліття на пострадянському просторі доволі успішно розвивається наукова школа соматичних прав, науковці в загальному виділили

принципи існування таких прав, деякі із цих положень практично реалізовані в законодавстві; інші назви (наприклад, життєві, вітальні, особистісні) не чітко відображають предметну компоненту цієї групи прав, що може призвести до дуального тлумачення, тавтології та юридичної невизначеності; обрання терміна саме грецького походження вказує на універсальність поняття, дасть змогу уникнути помилок під час перекладу.

У підрозділі 2.3 «Соматичні права як новітня теоретико-правова категорія: понятійно-категоріальний апарат, ознаки та види» виокремлено поняття групи соматичних прав, їх предмет, структуру та ознаки. Доведено, що в сучасній доктрині конституціоналізму простежується становлення групи соматичних прав, яка наразі ще не має чіткої науково сформованої структури. Це зумовлено, зокрема, і прогресом технічних можливостей у сфері тілесності людини.

Згруповано ознаки соматичних прав, що виокремлюють їх як самостійну теоретичну категорію та відображають процес їх становлення та розвитку. Автором вказано такі: 1) зумовлені розвитком науково-технічної та інформаційної сфери; 2) безпосередньо пов'язані з тілесністю людини; 3) новизна, що спричиняє невизначеність та неоднозначність правового регулювання; 4) відсутність єдиних системних міжнародних, загальноновизнаних підходів, узгоджених юридичних позицій щодо правового регулювання групи цих прав, тому держава повинна самостійно визначити ті правила поведінки, що відповідають загальній правовій ідеології, принципам права, які вони декларують; 5) значна моральна, релігійна, етична протидія повної імплементації можливостей медицини та технологій, що пов'язані з тілом людини та її органами, деякі соматичні можливості можуть визнавати не тільки хибною ідеологією, але й «аномалією права»; 6) соматичні права є похідними від особистих прав людини як невід'ємних, невідчужуваних абсолютних прав. Вони повною мірою не збігаються з ними. Особисті права як права першого покоління покликані створити автономне середовище для реалізації волі людини, забезпечити її свободу та юридичну захищеність; 7) винятковість правової ситуації, наслідки якої часто мають незворотний характер, тому суспільство і держава повинні бути переконаними, що реалізація деяких соматичних прав є крайнім засобом і постійною волею людини; 8) комплексність реалізації соматичного права, оскільки воно породжує відносини різних галузей права; 9) право людини використовувати та розпоряджатися своїм тілом, яке схвалене і визнане державою, повною мірою репрезентує фокусування права на людині як первинній цінності; 10) рівень визнання соматичних прав вказує на сутність держави, може слугувати критерієм визнання її демократичності, правності, толерантності та відображає рівень розвитку правової культури і держави загалом.

Соматичні права об'єднано у три підгрупи: соматичні права, що тісно

пов'язані з розвитком біології та медицини; репродуктивні, сексуальні та права, пов'язані з тілесною ідентичністю; соматичні права, пов'язані з полегшенням людських страждань.

У підрозділі 2.4 «Колізійні аспекти у сфері закріплення соматичних прав людини» визначено, що категорія людської гідності є критерієм можливості реалізації та затребуваності соматичних прав людини. Вона індивідуально визначає пріоритетний для себе комплекс прав. Залежно від внутрішнього самовизначення для різних суб'єктів права цей комплекс буде різний. Доктрина конституціоналізму людську гідність розглядають як основу політичної ідеології держави, правової системи та системи законодавства.

Вказано, що людська гідність як діалектична категорія також підлягає трансформації на основі і зовнішнього (зазвичай державно-правового) впливу, і внутрішніх детермінант. Водночас категорія моралі не може змінюватися такими ж швидкими темпами, як у світі глобальних технологій. Це спричинює одну з найбільших проблем сучасності – дихотомію новітніх та класичних моральних цінностей.

Права людини нового покоління чи не найбільше підпадають під такі розбіжності. З одного боку – вироблені протягом існування всього людства моральні цінності, які стали основою правового регулювання всіх цивілізованих народів, з іншого – можливості для людини, які розкривають широкі перспективи, але zarazом радикально руйнують морально-етичні патерни тисячолітньої історії.

Тому соматичні права є найбільш дискусійними правовими категоріями, оскільки, з одного боку, відкривають потенційні можливості особи, пов'язані з її тілесністю, а з іншого, – часто протирічать усталеним морально-етичним і релігійним імперативам.

У Розділі 3 «Соматичні права людини, тісно пов'язані з розвитком біології та медицини» містяться три підрозділи, в яких проводиться аналіз соматичного права людини на власний геном, відображаються правові дискусії стосовно клонування людини, її органів та соматичного права людини у сфері донорства і трансплантації.

У підрозділі 3.1 «Соматичні права людини на власний геном» позиціоновано соматичне право людини на власний геном як можливість особистого розпорядження первинною, унікальною ознакою тілесності людини – геномом, що несе особисту та генетичну інформацію людини відповідно до встановлених міжнародних еталонів.

Наразі немає комплексного міжнародного регулювання праввідносин у сфері геному людини або можливостей його модифікації. При цьому нами виділено три правові рамки, які застосовуватимуться до діяльності держави, що займається редагуванням геномів з огляду на його об'єктні та потенційні наслідки. Сюди входить захист прав людини та основні свободи, загальні

принципи екологічного права та певні аспекти режиму спільної спадщини.

Аналіз міжнародних норм вказує, що жоден акт не містить прямої абсолютної заборони редагування геному, натомість встановлено виняткові обставини, за яких це може бути здійснено (у профілактичних, діагностичних або терапевтичних цілях), проте виключно за добровільною згодою людини.

Редагування геному, яке має на меті модифікацію зародкової лінії, заборонено, однак вказане не включає заборону на наукові дослідження. Євгенічні практики порушують право на особисту недоторканність, тому що передбачають його докорінне редагування зі злочинною метою проти людяності, супроводжуються наміром знищити певну групу осіб, можуть виступати засобом геноциду. Згідно міжнародних зобов'язань держави визнають першість принципу добробуту майбутніх поколінь перед правами людини, правом на розвиток дослідної діяльності тощо.

Соматичні можливості людини на власний геном зумовлені правом на цілісність особистості, котре спрямоване не лише на захист фізичної і психічної цілісності окремих індивідів, а й має на меті захист цілісності людського геному та цілісності людства як виду. Повага до людської гідності лежить в основі заборони генетичної дискримінації та зобов'язання держав поважати генетичне різноманіття.

Узагальнено, що складовою соматичного права на геном є вимога конфіденційності генетичних даних. Щодо особи, яка може бути ідентифікована, забороняється без попередньої згоди розкривати її генетичні дані або чинити дії так, щоб вони були доступні для третіх сторін, зокрема органів влади, роботодавців, страхових компаній, навчальних закладів та членів сім'ї, за винятком випадків, пов'язаних з важливими громадськими інтересами, суворо обумовлених дотриманням національного законодавства, що відповідає міжнародному праву в царині прав людини.

Аргументовано, що право на свободу наукових досліджень для редагування геному передбачає, що такі дослідження мають бути дозволені та захищатися доти, доки це не суперечить іншим правам людини. В чинному міжнародному праві не існує мораторію на наукові дослідження, проте редагування геному можливо тільки з метою уникнути негативних наслідків для життя і здоров'я людини та зародку, при цьому дотримуючись принципу мінімального оптимального втручання.

У підрозділі 3.2 «Дискусійні аспекти клонування як соматичного права людини» розглядаються дві можливості клонування людини – терапевтичне та репродуктивне. Перше передбачає створення відповідного середовища штучними методами для зародження і розвитку ембріона. Він вирощується з медичною метою, а не для повноцінного розвитку. Репродуктивне клонування передбачає створення не тільки клітин, але й всього людського організму.

Доведено, що чинні міжнародні нормативні акти не можна вважати

достатніми для вирішення викликів сучасних наукових розробок та захисту інтересів світової спільноти у сфері клонування.

Узагальнено, що на національному рівні окремих держав простежуються значні розбіжності в регуляторних підходах, що проявляються у повній забороні клонування, забороні тільки певного виду клонування, або взагалі у відсутності правового регулювання цього питання. Також багато з наявних національних нормативних актів перебувають зараз у нестабільному стані, оскільки чимало держав допускають ймовірність їх перегляду. Національні закони держав, як правило, не розрізняють репродуктивне і терапевтичне клонування людини і забороняють обидва ці види.

Узагальнено доктринальні аргументи проти дозвільної державної діяльності у сфері клонування. Зокрема, заперечення такі: стосується знищення ембріонів, пов'язаних з дослідженнями, оскільки вони морально рівнозначні людським особам (аргумент має природно-правову концепцію, за якою життя людини починається із зачаття, тому навіть терапевтичне клонування є репродуктивним); полягає в ризику для жінок, які здадуть оцити спеціально для досліджень, також тіло людини не може піддаватися експлуатації та бути джерелом прибутку відповідно до норм міжнародного права; теза про наявність у кожної людини унікальної ідентичності, якою клон не міг би володіти, побоювання за психологічне здоров'я людського клону, репродуктивне клонування призведе до генетичного детермінізму; зменшення генетичного різноманіття людини; асексуальне відтворення.

У підрозділі 3.3 «Соматичні права людини у сфері донорства та трансплантації» виділено види права на донорство за медичним критерієм. Мотивовано, що право на здійснення донорства крові як соматичне право людини проявляється в можливості дієздатної, повнолітньої особи з відповідними медичними обстеженнями, за відсутності протипоказань, дати свою кров або її компоненти для подальшого безпосереднього використання їх для лікування іншої людини, виготовлення відповідних лікарських препаратів або використання в наукових дослідженнях. Право на реципієнцію – це право особи на згоду/відмову від донорського матеріалу та його прийняття у власне тіло шляхом гемотрансфузії (вливання) крові або її компонентів.

Аналіз міжнародного законодавства демонструє, що висвітлення чіткої рекомендації щодо вибору «презумпції згоди чи незгоди» на донорство покладено суто на внутрішні інститути кожної держави, що із врахуванням основоположних принципів трансплантології мають вибрати модель, прийнятну для суспільства.

Державна політика у сфері трансплантології має визначати цілісний гарантійний механізм реалізації цього соматичного права. Пропонується імплементувати позитивний досвід Австрії та Білорусі в аспекті зміни «презумпції незгоди» на «презумпцію згоди», що може якісно удосконалити

сферу трансплантології, знизити дефіцит органів для трансплантації та стати засобом боротьби із незаконною торгівлею органів та тканин, що ставить під загрозу життя і донора, і реципієнта.

Значено потребу активізації реалізації права на трансплантацію в Україні шляхом удосконалення правового регулювання та активізації громадського схвалення посмертної трансплантології як вияву людяності та гуманності.

У **Розділі 4 «Репродуктивні і сексуальні права та права, пов'язані з ідентичністю людини»** міститься три підрозділи, що присвячені репродуктивним, сексуальним та візуальним чинникам вияву ідентичності людини.

Підрозділ 4.1 «Репродуктивні права людини» включає чотири підпункти, в яких узагальнено такі репродуктивні соматичні права, як право жінки на аборт, право на стерилізацію, на використання новітніх методів репродукції та сурогатне материнство.

На основі статистики викладеної в доповідях Генерального секретаря ООН, Фонду ООН у галузі народонаселення, Міжнародній конференції з народонаселення і розвитку констатовано, що нині спостерігається значний рівень незадоволених потреб у послугах з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я, особливо серед соціально відчужених груп населення.

Право на безпечний і легальний аборт позиціоновано, як соматичне право людини, захищене численними міжнародними та регіональними договорами про права людини. Вони ґрунтуються на сукупності прав, які охоплюють такі: право на життя, свободу, конфіденційність, рівність (відсутність дискримінації), свободу від жорстокого, нелюдського та принизливого ставлення.

Репрезентовано різновекторність національної політики у сфері забезпечення права на безпечний і легальний аборт. Розвиток медицини спричинив можливість здійснення абортів з найменшим ризиком для життя та репродуктивної функції жінки. Тому сьогодні заборона абортів може бути хіба інструментом стримувальних цілей, вводиться для захисту життя плода як вищої мети, ніж захист життя жінок. Відсутність легального доступу до послуг безпечного переривання вагітності породжує активізацію нелегальних абортів, що спричиняє тяжкі фізичні наслідки, у тому числі інвалідність жінок. Констатовано світову тенденцію декриміналізації абортів (доведено на прикладі Франції, Люксембургу, Швеції, Туреччини, штатів США). Проте, констатовано, що декриміналізація абортів не завжди забезпечує реальне право жінки на аборт: інколи держава зумисне створює правові або організаційні перешкоди.

Узагальнено, що в основі права на стерилізацію як соматичного репродуктивного права є: принцип автономності в ухваленні рішень, що підтверджує повагу до гідності, фізичної та психічної цілісності людини; принцип самостійності, виражений через повне, вільне та усвідомлене рішення особи; принцип широкої інформаційної підтримки, який реалізується через забезпечення доступу до інформації, зокрема консультування особи чи інша

підтримка задля прийняття обґрунтованого рішення щодо безпечних і надійних засобів контрацепції, інформування щодо незворотності наслідків процедури стерилізації як засобу контрацепції; принцип недопущення дискримінації при забезпеченні процедури стерилізації.

Доведено, що хімічна кастрація полягає у медикаментозному лікуванні антигормональними препаратами для блокування вивільнення гормонів, не є порушенням репродуктивного соматичного права. Підтримано позицію національного нормотворця про потребу запровадження додаткового покарання у вигляді проведення обов'язкової примусової хімічної кастрації для певних категорій осіб.

Доведено, що право людини на використання новітніх методів репродукції як соматичне право може використовуватися у разі констатації безплідності та вичерпання медичних і профілактичних методів лікування. Вказано на потребі удосконалення національного законодавства щодо реалізації цього соматичного права, зокрема щодо надання можливості для осіб, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах, скористатися допоміжними репродуктивними технологіями.

Особливої уваги також потребують морально-етичні питання, що стосуються збереження максимального невтручання в генетику особи, окрім випадків, коли це потрібно, щоб запобігти передачі спадкових (генетичних) хвороб.

Віокремлено альтруїстичний – без отримання матеріальної вигоди сурогатною матір'ю (зазвичай нею виступає близька особа потенційних батьків) та комерційний вид – сурогатна матір отримує матеріальну вигоду.

Запропоновано такі основні гарантії реалізації соматичного репродуктивного права методом сурогатного материнства: забезпечення пріоритету прав людини як правових цінностей кожної держави, що не залежать від статевих ідентифікаторів, расової та національної належності; чітке нормативне визначення статусу учасників, оскільки саме держава має створити законодавчі регулятори впливу задля повного забезпечення усіх суб'єктів; захист законних інтересів сурогатної матері; захист конфіденційності даних кожного суб'єкта правовідносин; право дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства, отримати громадянство своїх біологічних батьків.

Вказані вимоги, необхідні для можливості реалізувати право жінки бути сурогатною матір'ю: добровільна згода жінки; поінформованість щодо процедури; відповідність встановленим критеріям щодо психічного та фізичного здоров'я, дієздатність, віковий ценз, а також соціальний аспект її життя; збереження права жінки самостійно обирати спосіб свого життя, що з медичної точки зору не загрожує (ембріону) плоду (часто обмеження, що застосовуються до сурогатних матерів, не відповідають правам людини щодо її

гідності); право обирати вид сурогатного материнства (альтруїстичне чи комерційне).

Акцентовано на потребі спеціалізованого законодавчого регулювання сурогатного материнства в Україні та активізації міжнародної співпраці, особливо з країнами, які забороняють такий метод репродукції, з метою оптимального захисту репродукційних соматичних прав.

У *підрозділі 4.2 «Сексуальні права людини»* вказано, що такі права передбачають право особи на реалізацію своєї сексуальності. Сексуальні права є невід'ємною частиною прав людини, які становлять безперервно мінливу сукупність дозвільних норм у сексуальній сфері, що забезпечують свободу, рівність і гідність всіх людей нашої планети. Відмежовано сексуальні та репродуктивні права, оскільки сексуальність лежить у центрі людського існування, незалежно від рішення щодо дітонародження.

Видокремлено сексуальні права, які є основними для прояву людиною своєї індивідуальності та розкривають обсяг соматичних прав, серед яких сексуальне здоров'я, право на сексуальне життя, право захисту від сексуальної експлуатації, насильства і розбещення, захисту від каліцтва статевих органів, які здійснюються за немедичними показниками, на недискримінацію за статевою орієнтацією, доступу до інформації та освіти, що стосуються сексуальності та сексуального здоров'я.

Узагальнено, що пошкодження жіночих статевих органів включає всі процедури, що передбачають часткове або повне видалення зовнішніх статевих органів жінки або інше пошкодження статевих органів жінки з немедичних причин. Це відображає глибоко вкорінену нерівність між статями і є найгіршою формою дискримінації щодо жінок та дівчат, яка здійснюється дорослими, є порушенням прав дітей. Ця практика також порушує права людини на здоров'я, безпеку та фізичну недоторканність, право бути вільними від тортур і жорстокого, нелюдського або принизливого поведіння, а також право на життя, коли процедура призводить до смерті.

Обгрунтовано, що неонатальне обрізання порушує соматичне право людини на тілесну цілісність особи та право на індивідуальний вибір у майбутньому. Також прямо суперечить міжнародним принципам недопущення необоротних фізичних змін у дітей за допомогою медичних процедур, спрямованих на примусове формування гендерної ідентичності, без повної, вільної й інформованої згоди дитини з урахуванням її віку та зрілості, а також відповідно до принципу, що будь-яка дія, яка стосується дитини, має передусім максимально враховувати її інтереси. Констатовано, що вказане соматичне право входить в розбіжність з правом на свободу віросповідання, що охоплює право батьків на виховання дитини відповідно до релігійних канонів.

Аргументовано, що гендерний стереотип не повинен бути основою визначення прав, пов'язаних із сексуальністю: вік шлюбу повинен бути рівним,

і хоча вік сексуальної згоди може бути нижчим, ніж вік шлюбу, він повинен бути рівним для хлопців і дівчат, а також для гетеросексуальних та одностатевих сексуальних відносин.

У підрозділі 4.3 «Соматичне право на зовнішню ідентичність: право на модифікацію свого тіла» вказано, що право на зовнішній вияв ідентичності позиціонується через вибір власної зовнішності, в т.ч. через право на її модифікацію. Сучасний прогрес розширив способи модифікації тіла, а зміна суспільної ідеології демократизувала цю діяльність. Доведено, що обсяг правового регулювання цього соматичного права стосується мінімального віку та ліцензування фахівців.

Акцентуємо на важливості знайти розумну відповідність між правом на модифікацію тіла та зовнішнім виглядом особи в суспільстві, особливо в тому разі, якщо це стосується вимог у сфері праці. Законодавство зарубіжних держав визначає прийнятною наявність на підприємстві, в установі чи організації стандартів зовнішнього вигляду та одягу працівників, модифікація не завжди вписується у визначені роботодавцями стандарти зовнішнього вигляду працівників. Колізійність цих аспектів урівноважується нормами трудового права, корпоративними правилами та пропорційно залежать від рівня модифікації тіла людини.

У Розділі 5 «Соматичні права людини, пов'язані з полегшенням фізичних страждань» міститься два підрозділи, що розкривають проблематику права людини на гідну смерть та дискусійні аспекти права вживати наркотичні та психотропні засоби.

У підрозділі 5.1 «Соматичне право людини на гідну смерть» проаналізовано активну та пасивну евтаназію як ключовий чинник правового регулювання. Активна евтаназія полягає у тому, що на усвідомлене прохання пацієнта медичний працівник вводить йому ін'єкцію для спричинення швидкої смерті. Пасивна евтаназія – це дії щодо припинення штучної підтримки життєдіяльності людини. Цьому виду евтаназії також має передувати усвідомлене прохання хворого. Таку процедуру застосовують до безнадійно хворих пацієнтів, що перебувають у термінальному, вегетативному стані, коли медичне лікування вже не є ефективним, а людина відчуває фізичні біль.

Сучасний розвиток медицини дозволив штучно підтримувати життя людини тривалий час; іноді це призводить лише до страждань пацієнта, тому доведено актуальність нормативно-правового визнання права на гідну смерть шляхом легалізації пасивної евтаназії.

Узагальнено, що застосування евтаназії до психічно хворих людей є неприпустимою практикою, оскільки однією з основних умов проведення процедури (активної евтаназії) є реальне усвідомлення людиною значення своїх дій, що констатує психолог. Враховуючи те, що при важких формах депресії (інших психічних захворюваннях) частими є суїцидальні тенденції, автор

категорично заперечує виправданість проведення вказаної процедури для таких пацієнтів, оскільки це нівелює основне призначення досліджуваного інституту в реалізації права людини померти з гідністю.

Узагальнено, що практика Європейського суду з прав людини є досить різною, тому в кожному випадку потрібно відштовхуватися від внутрішньо-державного законодавства та суб'єктивних казуальних обставин. У зв'язку із цим, державам у разі легалізації евтаназії необхідно: чітко передбачити ті випадки, коли може застосовуватись евтаназія; обов'язкову згоду (заяву) родичів у разі, якщо людина, що буде піддана евтаназії, перебуває у вегетативному стані; визначити обов'язковість врахування особистих та релігійних переконань людини.

Подано правові критерії, при яких доцільно вважати вказане право таким, що відповідає сучасній доктрині конституціоналізму.

У *підрозділі 5.2 «Право людини на вживання наркотичних та психотропних засобів як способу полегшення фізичних страждань»* вказано, що донедавна криміналізація обігу всіх видів наркотиків була практично стандартним юридичним підходом. Проте згодом підхід держав трансформувався. Криміналізація найрізноманітніших форм поведінки, пов'язаних зі попитом та пропозицією наркотиків, незалежно від їх призначення, підпорядковується конституційним принципам кожної держави. Отже, кожна держава має повноваження вирішувати, чи володіння наркотиками для особистого вживання є злочинною заборонаю у власній внутрішній системі.

Розглянуто правореалізаційну практику двох груп держав: ті, що повною мірою забороняють обіг наркотичних засобів (Німеччина, Польща), та тих держав, що легалізують канабіс з рекреаційною метою (Нідерланди, Чехія, Люксембург, Канада, Уругвай, США).

Узагальнено, що юридичними мотиваціями для легалізації рекреаційного виду канабісу є: охорона громадського здоров'я; превентивні засоби щодо вживання наркотиків дітьми; державний контроль за якістю, поширенням канабісу, внаслідок чого відбувається усунення незаконної діяльності стосовно канабісу; зменшення навантаження на систему кримінальної юстиції шляхом декриміналізації проступків з незначним ступенем тяжкості; отримання доходу в державний бюджет.

На основі міжнародних медичних звітів аргументовано, що канабіс має підтвержені позитивні соматичні ефекти, передусім у терапевтичній терапії. Доводиться, що терапевтичне застосування канабісу та канабіноїдів – це лікування хронічного болю у різних груп.

Вказано, що в Україні необхідно легалізувати соматичне право людини на полегшення страждання за допомогою дозволу на вживання наркотичних та психотропних засобів легкої дії.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу міжнародних нормативних актів, моніторингових звітів, практики зарубіжних країн, національного законодавства та право-реалізаційної практики, статистичних даних, інформації, що отримана на основі авторського опитування громадської думки, аналізу наукової доктрини у сфері соматичних прав людини, нам вдалося дійти таких висновків.

1. Методологію дослідження соматичних прав людини в сучасній концепції конституціоналізму репрезентовано як комплекс використовуваних підходів, з-поміж яких синергетичний, міждисциплінарний, гуманістичний, пост гуманістичний, а до тривірневої системи методів належать філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові.

Джерельну базу дослідження виокремлено в три групи за предметом дослідження: наукові праці теоретичного та галузевого спрямування, присвячені конституціоналізму, генезису розвитку та становленню правових цінностей та доктрини верховенства права; напрацювання вчених щодо формування групи соматичних прав та дослідження, що стосуються правового розуміння людської тілесності; напрацювання науковців щодо окремих правових проблем, пов'язаних із тілом людини. Констатовано відсутність комплексного правового дослідження інституту соматичних прав людини у теоретико-правовому вимірі.

2. Виокремлено загальнотеоретичні підходи до розуміння конституціоналізму: історико-правовий, вузькогалузовий (нормативний) та ідеологічний (комплексний). Доведено, що розвиток правового розуміння поняття «конституціоналізм» дає змогу відійти від вузького історичного та нормативного розуміння цього поняття виключно як категорії конституційного права, а розширює свою природу на всі суспільні правові відносини та увійшов у систему загальнотеоретичних понять. Здійснено узагальнення сучасного розуміння конституціоналізму як правової ідеології, що увібрала всі позитивні аксіологічні ціннісні категорії та постулати державотворчих і правотворчих процесів у демократичній державі для досягнення консенсусу, гармонії та справедливості суспільного життя, забезпечення людської гідності, прав та свобод людини.

3. Констатовано, що сучасна доктрина конституціоналізму виступає ідеологічною основою прав людини та визначає матрицю функціонування прав людини нового покоління, в тому числі соматичних прав. Вказане зумовлено тим, що доктрина конституціоналізму як сучасна правова ідеологічна система створює «ідеальне» поле для: оптимального поєднання державно-правових (загальнодержавних) та приватноправових інтересів (індивідуальних інтересів у сфері виявлення своєї тілесності, ідентичності, сексуальності, репродукції та інших чинників); визначення новітніх категорій, які б не узурпувалися усталеними доктринальними стандартами, а створювали широке поле для

автономії індивідуальності; узгодження морально-етичних, соціальних норм громадянського суспільства та новітніх правил поведінки, що подекуди створюють протидію усталеним культурним парадигмам соціуму; забезпечення людини від надмірного державного та громадського примусу та дискримінації у сфері тілесності; належної реалізації прав і можливостей людини на основі загальноновизнаних принципів та правових постулатів із первинним відстоюванням людської гідності, рівності, справедливості.

4. Доведено, що права людини є історично-поступальною категорією. Розвиток вагомих державних і суспільних детермінант зумовлює появу певного покоління прав людини, що пов'язано з розумінням прав людини відповідно до панівної теорії праворозуміння та визначеної ідеологічної парадигми. Констатовано, що права людини як унікальна, універсальна та центральна категорія права перебувають у змінному трансформаційному стані, що зумовлено розвитком глобалізаційних чинників, з-поміж яких поширення новітньої ідеології, міжнародного тероризму, екологічні світові загрози, фінансово-економічна криза, девальвація усталеної державницької політики, формування інформаційного суспільства, технічний і науковий прогрес тощо.

Генезис інституту прав людини вказує на формування нового (четвертого) покоління прав людини як наслідку історико-поступального розвитку прав людини та його трансформації під впливом глобалізації, інформаційно-технічного прогресу, що спричиняє невизначеність правового та культурно-ментального усвідомлення ролі особистості, проблеми нормативно-правового регулювання, суперечності легалізації на національному та загальносвітовому рівнях та колізії суспільного й індивідуального вимірів у відносинах.

5. Виокремлено передумови появи та подальшого розвитку групи соматичних прав людини: науково-технічний прогрес, міжкомплементарність наукових досліджень, зміна суспільної психології та корекція морально-етичних норм.

Характерною рисою нинішнього етапу науково-технічного прогресу є те, що передбачити вектор розвитку новітніх явищ, які ним породжені, неможливо, тому перелік соматичних прав не може вважатися вичерпним. Соматичні права є наслідком комплементарних наукових досліджень, що надають додаткові можливості для людини. Тенденцією розвитку моральності визначено індивідуалізацію та поступальність, що є чинниками, які суттєво впливають на зміну морально-правової ідеології суспільства. Ідея рівності та свободи спричинила глобальну трансформацію ідеології суспільних і державницьких процесів. Застерігається, що широта новітнього соматичного вибору за відсутності відповідальності може спричинити глобальний колапс, оскільки можлива зміна природи всього людського.

Доведено, що саме комплексна національна правова політика має визначити вектор розвитку соматичних прав. Для цього потрібен не тільки

загальностратегічний вектор розвитку новітніх технологій, а й скрупульозна увага до кожного права з групи соматичних, чітка вказівка на прийнятність / неприйнятність можливостей, що надаються людству глобальними технологічними трансформаціями.

Констатовано, що в зарубіжній юридичній доктрині немає цілісного сприйняття інституту соматичних прав як комплексної сфери дослідження, на відміну від пострадянської наукової доктрини, проте вказана проблематика у світі широко досліджується в контексті аналізу прав людини у зв'язку з розвитком біотехнологій та медицини. Доведено потребу розмежування цих груп та констатовано, що соматичні права є ширшою групою, оскільки до них входять також право на сексуальну та гендерну ідентичність, можливості, пов'язані з тілом, наприклад евтаназія, тілесна модифікація тощо, але водночас вони не охоплюють відносин у сфері правового регулювання військових дій, що ведуться біотехнологічними та біомедичними засобами.

6. Доведено, що предметом правової вимоги соматичних прав є тілесність людини, що стосується персональних характеристик особистості і може охоплювати не тільки наявну сутність, а й гіпотетичні зміни, зумовлені модернізацією, вдосконаленням, видозміною своєї тілесності. До цієї групи прав зараховують, зокрема, можливості: 1) визначати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) здійснювати такі дії щодо певного органу (органів) чи тканин; 3) розпоряджатися тими біологічними компонентами, які вже відмежовані від тіла, наприклад частини тканин, ДНК, кров, репродуктивний матеріал тощо.

Позиціоновано соматичні права як групу новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації автономної волі людини щодо її цілісного тіла, певного органу (органів) чи тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо модифікації, вдосконалення, видозміни своєї тілесності.

Як ознаки соматичних прав виокремлено: зумовлені розвитком науково-технічної та інформаційної сфери; безпосередньо пов'язані з тілесністю людини; новизну предмета реалізації тілесних можливостей, що спричиняє невизначеність та неоднозначність правового регулювання; відсутність єдиних міжнародних підходів до правового регулювання; морально-релігійна колізійність; походять від особистих прав, але не є їх складовою; комплексний характер норм при реалізації права; передбачають винятковість соціального казусу; відображають людиноцентричну правову ідеологію; рівень визнання зумовлюється пануючою суспільною культурою.

Доведено, що в сучасній доктрині конституціоналізму простежується становлення групи соматичних прав, яка наразі ще не має чіткої науково сформованої структури.

Відтак подано авторську позицію щодо структури групи соматичних прав

та виокремлено: право на власний геном; репродуктивні права людини; сексуальні права людини; право на трансплантацію органів, тканин, клітин; право на гендерну ідентичність; право людини на модифікацію свого тіла; право на гідну смерть; право на розпорядження своїм тілом та його частинами після смерті; право на вживання наркотиків і психотропних речовин з метою полегшення страждань.

Соматичні права людини класифіковано за такими критеріями: за часом (до народження, під час життя, після смерті); за особливостями реалізації (самостійно, за допомогою медичних фахівців); за предметом реалізації (пов'язані з усім тілом людини, тільки з окремим органом, біологічними компонентами, які вже відмежовані від тіла, наприклад частини тканин, ДНК, кров, сперма); за суспільним схваленням (загальносхвалювальні, нейтральні, ті, що заперечуються морально-релігійними нормами суспільства); за метою реалізації (репродуктивні, сексуальні, оздоровчі, рекреаційні тощо); за нормативним визнанням (легалізовані, заборонені, невизначені).

Загалом соматичні права об'єднано у три підгрупи: 1) соматичні права, що тісно пов'язані з розвитком біології та медицини; 2) репродуктивні, сексуальні та права, пов'язані з тілесною ідентичністю; 3) соматичні права, пов'язані з полегшенням людських страждань.

7. Доведено, що суперечність легалізації на національному та загальносвітовому рівні додаткових можливостей у сфері прав людини полягає в колізії морально-етичного, суспільного та індивідуального виміру суспільних відносин. Критеріями вирішення вказаних колізійних аспектів є людська гідність, особиста свобода та автономна воля, тому правова політика держави має віднайти оптимальний варіант поєднання колективних, групових та індивідуальних інтересів щодо правового регулювання прав людини нового покоління.

Для вирішення цього питання автор пропонує використовувати врівноважувальний підхід, що передбачає ухвалення рішення щодо кожного соматичного права окремо.

Акцентовано, що поява новітніх соматичних прав вимагає належної наукової та політичної уваги, а ще більше – чіткого правового регулювання у цій сфері. Декларативний чи виключно забороняючий характер норм не може зупинити реалізації соматичних можливостей в позаправовій формі. Назріла потреба в чіткому вираженому правовому регулюванні, яке встановлювало б межі допустимості правових соматичних можливостей, особливо тих, що пов'язані з розвитком новітніх технологій.

8. Соматичне право людини на власний геном передбачає право особистого розпорядження первинною, унікальною ознакою тілесності людини – геномом, що несе особисту та генетичну інформацію людини відповідно до встановлених міжнародних еталонів. Аналіз останніх вказує, що жоден акт не містить прямої абсолютної заборони редагування геному, натомість встановлено

виняткові обставини, за яких це може бути здійснено (у профілактичних, діагностичних або терапевтичних цілях), проте виключно за добровільною згодою людини.

Узагальнено, що соматичне право на геном людини охоплює такі нормативні положення: пріоритет права цілісності особистості; поваги до людської гідності; заборони евгеністичних практик; поваги до генетичного різноманіття; заборони редагування геному, яке має на меті модифікацію зародкової лінії; заборони дискримінації за ознакою генних характеристик; доступу до особистої генетичної інформації; конфіденційності генетичної інформації.

Вказано на потребі використати позитивні нормативні практики США та Канади щодо заборони органам публічної влади використовувати генетичну інформацію під час наймання на роботу чи просування по службі. Запропоновано розширити перелік дискримінаційних ознак у сфері праці додатковою вказівкою на рівність за генетичними характеристиками, тому що захист геному людини має мати пріоритет у правовому регулюванні, оскільки він становить основну елементарну частину тілесності особи, відповідно, є первинним елементом захисту людської гідності.

Вказано на потребі законодавчого регулювання використання методів генетичної ідентифікації для військовослужбовців в Україні. Акцентовано, що прийняття такого проєкту мало б позитивні наслідки для держави, яка перебуває у військовому протистоянні.

9. Констатовано відсутність чітких загальновизначених заборон у питанні клонування та потребу оновлення й перегляду міжнародних стандартів у зв'язку з їх недовістю через рекомендаційний характер, незначну міжнародну підтримку та відсутність узгодженого інституційного міжнародного механізму реалізації норм.

Зазначено, що доктринальні дискусії щодо переваг клонування та його заперечення зводяться до того, що розвиток наукового прогресу вирішує багато правових питань; наприклад, це стосується захисту ембріона від знищення чи експлуатації жінок з метою отримання ооцитів. Прихильники заборони клонування обґрунтовують свою позицію тим, що клон не може отримати людську унікальність, яка надана природою, клонування зменшить генетичне різноманіття людини, провокує асексуальне, а не природне відтворення.

Авторська позиція полягає в тому, що заборона клонування людини повинна діяти на невизначений час, поки не будуть переконливі докази безпеки, а також суспільної згоди щодо переважаючої користі репродуктивного клонування людини. Репродуктивне клонування має перспективи розвитку та застосування в майбутньому, принаймні для збереження й оздоровлення людського генофонду.

Мотивовано, що додаткової нормативної актуалізації на рівні держави заслуговує таке соматичне право, як право на терапевтичне клонування

шляхом правового регулювання таких положень: запровадження норм, які забезпечували б прозорість та чистоту дослідницьких намірів; визначення вичерпного переліку випадків, у яких дослідницьке клонування є доцільним з наукової, медичної, морально-етичної та правової точок зору; унормування питань щодо стовбурових клітин та їх застосування при дослідницькому клонуванні; встановлення обмеження щодо осіб та установ, які можуть практикувати терапевтичне клонування (атестація, ліцензування діяльності), та щодо осіб, клітини яких можуть стати об'єктами для цього виду терапії; впровадження державного контролю за дотриманням норм законодавства щодо дослідницького клонування; запровадження дієвої системи функціонування банків пуповинної крові; активізація заохочувальної роботи серед населення щодо популяризації збереження пуповинної крові; законодавча заборона маніпуляції з ембріонами та їхнє використання для отримання стовбурових клітин; створення національного банку клітинного матеріалу кожної ново-народженої в Україні людини.

10. Узагальнено, що соматичне право на донорство за медичним критерієм поділено на донорство органів, тканин (клітин), крові та репродуктивних матеріалів. Зміст соматичного права на донорство крові залежить від суб'єкта реалізації, тому виокремлено право здійснювати донорство та право на донорську реципієнцію.

Соматичне право на трансплантацію полягає у праві на доступну та якісну медичну допомогу із застосуванням пересадки органів чи тканин і безпосередньо пов'язане з новітніми методами забезпечення основоположного права людини на життя. Мотивовано потребу оновлення національного законодавства задля надання ширших гарантій забезпечення соматичного права на трансплантацію та донорство, а саме: трансформувати ідеологічне законодавче підґрунтя шляхом зміни загальної «презупції незгоди» на «презупцію згоди» у сфері посмертного донорства, що дозволить активізувати отримання донорського матеріалу та зняти тягар відповідальності за ухвалення рішення з родичів померлої особи.

Визначено необхідні додаткові гарантії, зокрема: покращити державне фінансування витрат на сферу донорства; забезпечити проведення загальнодержавної політики пропагування заохочення донорства; соціально стимулювати донорство; покращити державне фінансування для розвитку трансплантології та збільшення кількості закладів, що спроможні проводити такі операції і надавати необхідне для цього забезпечення; організувати співпрацю з іншими країнами задля обміну донорськими органами, що дасть змогу знизити дефіцит матеріалу в нашій країні та стане каталізатором для розвитку сфери трансплантології загалом; здійснювати організаційне та технічне вдосконалення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин.

11. Виокремлено групу репродуктивних соматичних прав людини:

1) право на безпечний і легальний аборт, що позиціоновано як соматичне право жінки вирішувати питання, що стосуються її репродуктивної функції, бажання / небажання мати дітей і скільки саме. Узагальнення національної практики держав дало змогу констатувати подолання ідеології криміналізації абортів, що встановлювало репресивну публічну владу над репродуктивною автономією жінок. Констатовано поширення непрямой протидії праву на аборт через політику примушування до народження, публічну денонсацію абортів політичними та релігійними лідерами або обмеження доступу до медичних послуг чи отримання згоди від партнера, батька (батьків), опікуна або навіть судді. Доведено, що національна заборона цього права призводить до активізації «абортного туризму»; 2) право на стерилізацію людини – це соматичне право людини, що передбачає можливість із власної волі вимагати медичного втручання для позбавлення себе дітородних функцій без видимих пошкоджень (відбувається внутрішнє втручання в організм людини). На основі адміністративної і судової практики зарубіжних держав та рішень ЄСПЛ констатовано значний рівень поширення порушення цього соматичного права в сучасному глобалізаційному суспільстві шляхом примусової стерилізації серед осіб із дискримінаційно вразливих груп (представників етнічних меншин, осіб з інвалідністю, хворих на СНІД, трансгендерів, ув'язнених). Визначено основні чинники належної реалізації права на стерилізацію як соматичного репродуктивного права: автономність в ухваленні рішень, що підтверджує повагу до гідності та фізичної і психічної цілісності людини; самостійність, яка виражається через повне, вільне та усвідомлене рішення особи; широка інформаційна підтримка через надання медиками консультування, поради чи інформації, а також інша підтримка для прийняття обґрунтованого рішення, водночас важливо наголосити на незворотності такої процедури; забезпечення протидії дискримінації. Доведено, що хімічна кастрація не є порушенням репродуктивного соматичного права; 3) право людини на використання новітніх методів репродукції, що є не тільки правом на материнство/батьківство, але й засобом подолання національних проблем безплідності. Важливо розширити можливості отримати таке комплексне лікування для осіб, які не зареєстровані у шлюбі. Особливої уваги потребують також морально-етичні питання, що стосуються збереження максимального невтручання в генетику особи, окрім випадків, коли це здійснюється для запобігання передачі спадкових (генетичних) хвороб; 4) право на комерційне сурогатне материнство розуміється як можливість гестаційного кур'єра заробляти собі на життя працею, яку жінка обирає, використовуючи своє тіло; відмежовано таку діяльність від протиправних діянь, таких як незаконна торгівля людьми чи експлуатація. Узагальнено, що для належної реалізації цього права повинні бути дотримані такі вимоги: віковий ценз, рівень здоров'я та

відсутність медичних показань, дієздатність, добровільна та усвідомлена згода, поінформованість про всі етапи проведення процедури, а також можливі ризики.

12. Детерміновано, що сексуальні права як соматичні права людини полягають у праві особи на реалізацію своєї сексуальності та охоплюють такі ознаки індивідуальності, як стать, гендерність, сексуальна орієнтація, еротика, задоволення, близькість та відтворення. Констатовано неможливість абсолютної універсалізації такого виду соматичних прав, оскільки кожна культурна спільнота має свої ментальні особливості та культурні відмінності. Виокремлено сексуальні права, які є основними для прояву індивідуальності людини та безпосередньо стосуються її тілесності: право на сексуальне здоров'я як стан фізичного, емоційного, психічного та соціального добробуту стосовно сексуальності особи; право на сексуальне життя, що передбачає можливості індивідуального вибору статевого життя, його наявності чи відсутності; право захисту від сексуальної експлуатації, насильства і розбещення; право захисту від каліцтва статевих органів, які здійснюються за немедичними показниками; право на недискримінацію за статевою орієнтацією; доступ до інформації та освіти, що стосуються сексуальності та сексуального здоров'я.

13. Позиціоновано право людини на модифікацію свого тіла як правової можливості змінювати свою анатомію або фенотип незалежно від спонукальних чинників, якими керується особа. Колізійність цього соматичного права часто проявляється з правом корпоративної етики у трудових правовідносинах, пріоритет останні можуть мати виключно, якщо модифікація тіла людини безпосередньо зачіпає права та законні інтереси інших осіб чи загрожує репутаційним корпоративним інтересам.

14. Право людини на гідну смерть є соматичним правом, що полягає у можливості реалізації пасивного виду евтаназії, для якого характерне відключення невеличково хворого від апаратів, що штучно підтримують його життєдіяльність, за самостійною та усвідомленою волею людини та ґрунтується на гуманному ставленні до людини та повазі до її автономної волі. Доведено, що активна евтаназія не може виступати соматичним правом.

Акцентовано на необхідності зміни національної конституційної ідеології через нормативну легалізацію надання можливості реалізації права особи на гідну смерть із дотриманням таких критеріїв: стійке прохання пацієнта, що усвідомлює значення своїх дій; фізичний біль та страждання, що є нестерпними для людини; констатація консиліумом лікарів невеличковості хвороби або довготривалий вегетативний стан пацієнта чи смерть мозку; природна смерть пацієнта, що гіпотетично настане до 6 місяців; можливість застосування процедури лише до повнолітніх.

15. Констатовано, що донедавна криміналізація обігу всіх видів

наркотиків була практично стандартним юридичним підходом, однак сьогодні підхід держав трансформується та криміналізація найрізноманітніших форм поведінки, пов'язаних із попитом та пропозицією наркотиків, незалежно від їх призначення, підпорядковується конституційним принципам кожної держави.

Узагальнено такі особливості правові легалізації вживання рекреаційного канабісу в державах, що мають дозвільну політику: широка громадська дискусія щодо можливості легалізації, політична, інформаційна, відкрита кампанія, часто навіть референдуми, масові соціологічні опитування тощо; впровадження комплексу виховних, освітніх та правових заходів, щоб підвищити поінформованість громадськості щодо ризиків для здоров'я, пов'язаних із вживанням канабісу; частина доходу від продажу, що використовується з метою впровадження належних заходів для усунення шкоди громадського здоров'я; вимога вживання виключно в особистих цілях та чітко обмежена доза; статистика країн вказує про збільшення вживання канабісу після легалізації; визнання широких повноважень муніципальної влади та громадськості у контролі за цією сферою.

Висловлено авторську позицію, що на сучасному етапі розвитку правової культури, соціально-політичної ситуації в Україні, яка обтяжена військовими діями, міграційними процесами, невизначеністю медичної та освітньої реформ, виглядає передчасним вести дискусію про можливість надання дозволу на вживання рекреаційного (немедичного) канабісу, проте необхідно легалізувати соматичне право людини на полегшення страждання за допомогою медичного канабісу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Видавництво Людмила, 2020. 487 с.
2. Турянський Ю. І. Генезис прав людини в період античності. *Історико-правовий часопис*: видання юридичного факультету Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. №2 (14). С. 39–42.
3. Турянський Ю. І. Дискусійні аспекти права на трансплантацію органів та тканин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №6. С. 53–55.
4. Турянський Ю. І. Генезис прав людини: поступально-правовий аналіз. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Юридична*. 2019. № 23. С. 207–210.
5. Турянський Ю. І. Права людини нового покоління: суспільна

мораль vs людська гідність. *Публічне право*. 2019. № 3 (35). С. 9–15.

6. Турянський Ю. І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. №23. С. 39–44.

7. Турянський Ю. І. Формування інституту прав людини у період нового часу. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 35–39.

8. Турянський Ю. І. Новий час як етап стрімкого розвитку прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 21. С. 7–12.

9. Турянський Ю. І. Глобалізація прав людини. *Європейські перспективи*. 2019. №4. С. 5–9.

10. Турянський Ю. І. Роль держави у сфері прав людини в сучасному глобалізованому суспільстві. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 41. Т. 1. С. 29–32.

11. Turiansky Y. Discussion Aspects of Somatic Human Rights: to the issue of terminology. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2019. № 6. V. 2. P. 197–200.

12. Турянський Ю. І. Формування інституту прав людини доби Середньовіччя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. Вип. 24. С. 83–87.

13. Turiansky Y. The right to reproduction in the context of the modern doctrine of constitutionalism. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2019. № 3/4 (27/28) P. 198–204.

14. Турянський Ю. І. Передумови виникнення та становлення соматичних прав людини. *Приватне та публічне право*. 2020. № 1. С. 23–26.

15. Турянський Ю. І. Соматичні права як новітня юридична категорія. *Право та суспільство*. 2020. № 1. С. 110–115.

16. Tyriansky Y. Euthanasia: international experience. *European Political and Law Discourse = Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7, iss. 1. P. 67–71.

17. Турянський Ю. І. Ознаки інституту соматичних прав людини. *Європейські перспективи*. 2020. № 1. С. 5–9.

18. Турянський Ю. І. Оновлення міжнародної парадигми регулювання вживання наркотиків: до постановки проблеми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : зб. наук. пр.* 2020. Т. 7, № 1 (25). С. 83–88.

19. Турянський Ю. І. Щодо правової природи клонування людини (міжнародні та національні позиції). *Наше право*. 2020. №1. С. 5–10.

20. Turiansky Y. Problems of legal regulation of surrogacy. *European Political and Law Discourse = Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7, iss. 2. P. 335–340.

21. Турянський Ю. І. Генезис розвитку прав людини в Новий час. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*.

2020. Вип. 7, № 2 (26). С. 115–119.

22. Турянський Ю. І. Соматичне право людини на модифікацію свого тіла. *Право UA*. 2020. №1. С. 10–15.

23. Турянський Ю. І. Становлення доктрини конституціоналізму. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. №1. С. 64–68.

які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

24. Турянський Ю. І. Щодо прав нового покоління. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 вересня 2019 р.). С. 6–8.

25. Турянський Ю. І. Історія зародження прав людини. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовтня 2019 р.). С. 10–12.

26. Турянський Ю. І. Велика хартія вольностей. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали десятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). С. 47–49.

27. Турянський Ю. І. До дискусії про правову природу соматичних прав людини. *Права людини та національна безпека*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 грудня 2019 р.). С. 252–254.

28. Турянський Ю. І. Особисті права людини в умовах глобальних перетворень. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1 (м. Одеса, 13–14 грудня 2019 р.). С. 35–37.

29. Турянський Ю. І. Чи є глобалізація загрозою для прав людини? *Новітні тенденції сучасної юридичної науки*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 6–7 грудня 2019 р.). С. 49–51.

30. Турянський Ю. І. Межі соматичних прав людини: на прикладі геному людини. *Гене́за держави: філософсько-правова концепція*: матеріали учасників заоч. науково-практ. конфер. (м. Львів, 30 квітня 2020 р.). С. 137–139.

31. Турянський Ю. І. Види соматичних прав людини. *Державотворення та правотворення: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали учасників міжнар. заоч. науково-практ. конф. (м. Львів, 28 травня 2020 р.). С. 129–131.

32. Турянський Ю. І. Право на трансплантацію органів як вид соматичних прав людини. *Věda a technologie: krok do budoucnosti*: Mezinárodní vědecko-praktická konference. (Praha, Publishing House «Education and Science», 22–30 unora, 2020). С. 91–93.

33. Турянський Ю. І. Трансплантація органів та тканин людини: міжнародний досвід. *Modern scientific potential – 2020: materials of XVI international scientific and practical conference* (Sheffield. February 28 – March 7, 2020). С. 75–77.

34. Турянський Ю. І. Покоління прав людини через призму конституціоналізму сучасності. *Naukowa przestrzeń Europy – 2020: materiały XVI międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (Przemysł 07–15 kwietnia 2020 roku)*. Р. 26–28.

АНОТАЦІЯ

Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретико-правового розуміння сутності, передумов становлення та розвитку, аспектів правової легалізації соматичних прав людини як групи прав нового покоління у сучасній доктрині конституціоналізму на основі розробленої авторської системи методологіювання.

Автором позиціоновано соматичні права як групу новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації автономної волі людини щодо її цілісного тіла, певного/певних органу/органів чи тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо модифікації, вдосконалення, видозміни своєї тілесності.

Виокремлено ознаки соматичних прав людини та подано авторську позицію щодо структури групи соматичних прав: право на власний геном; репродуктивні права людини; сексуальні права людини; право на трансплантацію органів, тканин, клітин; право на гендерну ідентичність; право людини на модифікацію свого тіла; право на гідну смерть; право на розпорядження своїм тілом та його частинами після смерті; право на вживання наркотиків і психотропних речовин з метою полегшення страждань.

Робота містить розширену класифікацію соматичних прав людини: за часом; за особливостями реалізації; за предметом реалізації; за суспільним схваленням; за ціллю реалізації; за нормативним визнанням.

Ключові слова: соматичні права людини, конституціоналізм, доктрина конституціоналізму, право на власний геном, репродуктивні права, сексуальні права, право на донорство та трансплантацію, право людини на модифікацію свого тіла, право людини на гідну смерть.

АННОТАЦИЯ

Турянский Ю. И. Соматические права человека в современной доктрине конституционализма: теоретико-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2020.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретико-правового понимания сущности, предпосылок становления и развития, аспектов правовой легализации соматических прав человека как группы прав нового поколения в современной доктрине конституционализма на основе разработанной авторской системы методологирования.

Соматические права позиционированы автором как группа новейших прав четвертого поколения, связанных с телесностью человека, которые заключаются в возможности реализации автономной воли человека относительно его целостного тела, определенного/определенных органа/органов или тканей и биологических компонентов, которые уже отделены от тела, а также возможности модификации, усовершенствования, видоизменения своей телесности.

Выделены признаки соматических прав и представлена авторская позиция относительно структуры группы соматических прав: право на собственный геном; репродуктивные права человека; сексуальные права человека; право на трансплантацию органов, тканей, клеток, право на гендерную идентичность; право человека на модификацию своего тела; право на достойную смерть; право на распоряжение своим телом и его частями после смерти; право на употребление наркотиков и психотропных веществ с целью облегчения страданий.

Работа содержит расширенную классификацию соматических прав человека: по времени; по особенностям реализации; по предмету реализации; по общественному одобрению; по цели реализации; по нормативному признанию.

Ключевые слова: соматические права человека, конституционализм, доктрина конституционализма, право на собственный геном, репродуктивные права, сексуальные права, право на донорство и трансплантацию органов, тканей, клеток, право человека на модификацию своего тела, право человека на достойную смерть.

ANNOTATION

Turyansky Y. I. Somatic human rights in the modern doctrine of constitutionalism: theoretical and legal research. – Printed as a manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal

sciences on a specialty 12.00.01 «Theory and history of the state and law; history of political and legal studies» – Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2020.

As a result of the analysis of international normative acts, monitoring reports, practice of foreign countries, national legislation and law enforcement practice, statistical data, information obtained on the basis of author's public opinion poll, a comprehensive study of theoretical-legal understanding of essence, preconditions of formation and development, aspects of legal legalization of somatic human rights as a group of rights of the new generation in the modern doctrine of constitutionalism on the basis of the developed author's system of methodology.

The dissertation generalizes the modern understanding of constitutionalism as a legal ideology that has absorbed all positive axiological value categories and postulates of state-building and law-making processes in a democratic state to achieve consensus, harmony and justice of public life, human dignity, human rights and freedoms.

The preconditions for the emergence and further development of the group of somatic human rights, in particular, scientific and technological progress, the intercomplementarity of scientific research, changes in social psychology and the correction of moral and ethical norms are highlighted.

The author has proved that the subject of the legal requirement of somatic rights is the corporeality of person, which relates to the personal characteristics of the individual and can cover not only the existing essence, but also hypothetical changes due to modernization, improvement, modification of their corporeality. Somatic rights are positioned as a group of new fourth-generation rights related to the human corporeality and consist in the possibility of realizing the autonomous will of person in relation to his/her whole body, a certain organ/organs or tissues and biological components that are already separated from the body, as well as opportunities for modification, improvement, change of their body.

The signs of somatic rights are singled out and it is proved that in the modern doctrine of constitutionalism the formation of a group of somatic rights can be traced, that does not yet have a clear scientifically formed structure. This is due, in particular, to the progress of technical capabilities in the field of human corporeality. So the author's position on the structure of the group of somatic rights is presented and the following are singled out: the right to one's own genome; reproductive human rights; sexual human rights; the right to transplant organs, tissues, cells; the right to gender identity; the human right to modify one's body; the right to a painless death; the right to dispose of one's body and its parts after death; the right to use drugs and psychotropic substances to alleviate suffering.

The work contains an expanded classification of somatic human rights: by time; according to the peculiarities of implementation; on the subject of implementation; by public approval; for the purpose of implementation; by regulatory recognition.

The study substantiates the somatic right of a person to his/her own genome,

which provides the right of personal disposal of the primary, unique feature of human corporeality – a genome that carries personal and genetic information of a person in accordance with established international standards and covers the following regulations: priority of personal integrity; respect for human dignity; prohibition of eugenic practices; respect for genetic diversity; prohibition of genome editing, which aims to modify the germ line; prohibition of discrimination on the grounds of genetic characteristics; access to personal genetic information; confidentiality of genetic information;

The author singles out a group of somatic rights related to a person's sexual identity: the right to sexual health; the right to sexual life, which provides for the possibility of individual choice of sexual life, its presence or absence; the right to protection from sexual exploitation, violence and corruption; the right to protection against injuries of the genitals, which are carried out on non-medical indicators; the right to non-discrimination on the basis of sexual orientation; access to information and education on sexuality and sexual health.

The dissertation examines the human right to modify one's body, which is positioned as a somatic right to external identity and consists in the ability of a person to change his/her anatomy or phenotype regardless of the motivating factors that guide him/her in making such a decision.

Key words: somatic human rights, constitutionalism, the doctrine of constitutionalism, the right to one's own genome, reproductive rights, sexual rights, the right to transplant organs, tissues, cells; the human right to modify one's body, the human right to a dignified death.

Підписано до друку 17.11.2020 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 3. Наклад 100 пр.

Надруковано в «Видавництво Людмила».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
«Видавництво Людмила»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net